
Віктар Казько

...ён ужо раззьвесіў губу:
а раптам ды на старасьці гадоў, напрыканцы
ягонага веку заповітнае зьдзейсьніцца,
немагчымае адбудзецца...

Сказ пра аднавокую казу Цылю

Пасьля публікацыі рамана «Бунт незапатрабаванага праху» ў гвалтоўна забраным часопісе «Польмя» да мяне нечакана пачалі прыходзіць лісты ад калегаў-пісьменьнікаў. Адзін з іх ад Ніла Сымонавіча Гілевіча: а чаму б Вам, Віктар Апанасавіч, не напісаць Сказ пра аднавокую казу Цылю?

У рамане ад гэтай казы ня мелася нават і рожак — толькі імя. Але прапанова Ніла Сымонавіча легла на душу. А чаму б і сапраўды не?

Сёньня дасылаю Сказ «Дзеяслову», бо надзеі давесьці яго да беларускага чытача ў даўно ўжо запланаванай выдавецтвам «Мастацкая літаратура» кніжцы няма. У выданьні яе, рамана і аповесьцяў, якія ў свой час былі надрукаваныя ў тым жа часопісе «Польмя» ў Менску, у часопісе «Дружба народоў» у

Маскве, былі прызна адзначаныя расейскай і беларускай крытыкай, адмоўлена. Са здэклівай прапановай зьвярнуцца да спонсараў, напрасіць на пражыцьцё матэрыяльнай дапамогі: «похристорадничать» — нажабракаваць. На што мне сёньня застаецца толькі сказаць: адлучыць ад прафесіі, калі яна ўжо адбылася, пазбавіць голасу таго, хто з ім народжаны, нават вельмі маленькага, але на прыродзе сваёй чалавека — непадуладна нават Богу, нават перад пагрозай і тварам самой сьмерці. Бо як моўлена ня намі: яна ўсё ж круціцца і будзе круціцца. Тым больш у год свавольніцы і перасьмешніцы казы.

Бо я і сам ад казы, ад казы, а не ад малты, як некаторыя.

Аўтар.

...Не, зусім ня баба купіла-завяла яе. Хаця жаночая рука і адметны ды своеасаблівы жаночы розум за ўсім гэтым адчуваліся – без нячыстай сілы тут не абышлося. Адноўчы ў прыгожы, цудоўны, а таму і вельмі цяжкі дзень, стары, нязьменна верны сваім шкодным звычкам маладосьці, узгадаў і шыкоўна адзначыў, памянуў гэтую маладосьць, і з такой нагоды быў надзвычай ціхі і зажураны. Журботна разважаў пра тленнасьць і тлум жыцьця, а ў прыватнасьці, думаў пра Льва Давыдавіча Троцкага. Чаму менавіта пра яго — хто можа з пэўнасьцю сказаць, якімі сьцежкамі ходзяць нашыя думкі. Адукаваны быў стары, як і ўсе нашыя жабракі-пенсіянеры. Дык вось, пра Троцкага з вялікага бадуна нешта і цюкнула ў галаву яму. Менавіта Троцкім, палымяным трыбунам, вялікім рэвалюцыянерам і амаль што генералісімусам ён параніўся таму, што на схіле веку Бог даў яму магчымасьць пабыць на радзіме гэтага выбітнага чалавека, амаль што сімвала пахаванай ужо эпохі. У ціхім, пранізаным сонцам і сьпярэшчаным, зрэзаным ярамі ўкраінскім мястэчку Бабрынец. І што яго ўзрушыла і абурыла: у тым мястэчку, дзе некалі зьявіўся на сьвет габрэйскі хлопчык, названы Лёвачкам, дзе будучы адзін з самых блізкіх паплечнікаў правадыра рэвалюцыі ўпершыню ступіў на зямлю, рос, дужэў, наліваўся маладзецкай сілаю, не было ні адзінага сатанінскага знаку. Увогуле – ні знаку, ні сьледу, ні слова. Хаця непадалёку ад райкаму партыі ствараўся музей Льва Давыдавіча – якраз у айчыннай гісторыі ўзьнік такі кароткі прамежак часу, пралом ці скрыўленьне, калі стала магчымым зьяўленьне ў СССР і музею Троцкага. Але ў тым музеі было абсалютна пуста. Не, экспанаты меліся, але суаднесьці іх да Троцкага, зьвязаць іх з ягоным імем было магчыма толькі ўскосна, як імя Бога, які на тую хвіліну мог знаходзіцца ці знаходзіўся ў Бабрынцы. І ў гэтай ускоснасьці адзінае, што было відавочным, што можна было нават памацаць – шклянны куфель, з якога людзі, цяпер ужо ў мінулым стагоддзі і нават тысячагоддзі, пілі піва. Але і сам той куфель не належаў ніколі Лёву. Нішто ня сьведчыла аб тым, што будучы вялікі

чалавек датыкаўся да яго сваімі сасьмяглымі вуснамі. Бацька Льва Давыдавіча, паводле музейных зьвестак, быў піўным заводчыкам. І піва ягоных заводаў якраз і пілі ў той злы час вась з такіх куфляў, як гэты – музейны.

Толькі куфель. І ўсё, нічога больш ад чалавека, які да калена, а мо і па самую маку ў крыві, у чалавечай крыві – прайшоў ці праплыў па зямлі. А зямля засталася такой, якой была і раней. Там, дзе яры былі асьвечаныя сонцам, на іх схілах сьпелі вінаград і кавуны, а па самым донцы яроў сноўдалі амаль што біблейскія козы – як да Троцкага, пры ім, так і пасья яго...

На гэтай думцы сум і скруха старога былі парушаныя і, як звычайна, жорстка, груба і мітусьліва. Да яго завітаў закон у абліччы трох ягоных прадстаўнікоў: міліцыянта, судзі і адваката. Чаму прадстаўніцтва было менавіта такім – засталася таямніцай. Але людзі гэтыя напалохалі старога. Хаця ён ніколі «ні ад турмы, ні ад сумы» не заракаўся, але заўсёды імкнуўся трымацца ад іх як мага далей: не чапай чорта, і ён цябе не зачэпіць. А тут, падалося, саграшыў, зачэпіў. Вось і ня вер пасья гэтага чалавечай мудрасьці. Высьветлілася, старога даўно ўжо шукалі. Сама и н ю р к о л л е г и я была заклапочаная ягоным месцазнаходжаньнем. Нечакана-негадана, як сьнег на галаву, ён атрымаў спадчыну ад замежных грамадзянаў, нейкіх Бранштэйнаў...

Дзед перабраў у памяці ўсіх сваіх родзічаў – Бранштэйнаў сярод іх не знайшлося. Увогуле сярод яго знаёмых замежнікаў ня мелася, як дарэчы, не было і сярод супляменьнікаў людзей, што здолелі б ашчасьлівіць яго нечым і нешта акрамя галаўнога болю пакінуць яму. Але ўсё роўна ён заганарыўся і пачаў чакаць мільёнаў, зразумела, — даляраў ці, як нешта ўжо горшае, нейкіх задрыпаных заходнегерманскіх марак ці іншых шэкеляў. Разам са старой спакваля пачаў рыхтавацца да пераменаў у сваім жыцьці, нават да здрады радзіме часам: да далёкай дарогі па атрыманьне спадчыны, грошай. А хаця б і шэкеляў. У іх сялянскай гаспадарцы і шэкелі спатрэбяцца. Але далёка ехаць ня выпала. І транспартам толькі айчынным. Хочаш – чыгункай, хочаш – аўтобусам, а можна і па рацэ – як душа пажадае. Вось толькі самалётам, як планаваў стары, — нельга. Не было ў іх вёсцы аэрадрому, зрэшты як і чыгункі, і вялікай суднаходнай ракі. Але, каб заставацца праўдзівым, варта сказаць, што ў свой час да іх вёскі планавалася будаўніцтва суднаходнага каналу, а непасрэдна ў самой вёсцы — і аэрадрому. Рыбгас быў у вёсцы яшчэ за панскім часам створаны. І рыбы вялося — хоць палеткі ўгнайвай. І везьлі яе адпаведна туды, дзе быў попыт. А дзе ж гэта на яе няма попыту? Рыба — яна і ў акіяне рыба, асабліва вэнджаная. І дырэктар рыбгасу на добрую тысячу кіламетраў з гакам быў адным з самых паважаных людзей. Таму і пажадаў мець свой аэрадром, каб панавець на гэтай тысячы з гакам кіламетраў тэрыторыі, каб ён і да яго толькі на самалётах лёталі. І

спраўдзілася б тое, і атрымала б вёска аэрапорт. Толькі тут у краіне пачалася перабудова. А што такое перабудова, вядома: тое ж самае, што тры разы згарэць. І рыбгас ляснуў. Ня тое што аэрадрому — сабачай будкі паставіць зрабіўся няздольным. Але гэта ўжо асобная гісторыя, іншых эпохаў, іншых людзей. А пад час нашай – аўтобусы з райцэнтра ў вёску хадзілі адзін толькі раз на тыдзень. Таму стары выправіўся ў дарогу пешкі. Нецярплівы быў. Чакаць чарговага аўтобуса — губляць ажно пяць дзён. За гэты час «инюрколлегия» магла такога коніка выкінуць: аддаць ягоную законную спадчыну нейкаму яшчэ больш законнаму спадкаемцу.

Дзе на сваіх дзвях, дзе на спадарожнай машыне, стары за адзін дзень агораў дарогу. І пракляў усё на сьвеце. Ён ужо развесіў губу: а раптам ды знайшоўся дабрадзеі, успомніў пра яго і ягоную заповітную мару, касьмічны праект. І вось на старасьці гадоў, напрыканцы ягонага веку заповітнае здзейсьніцца, немагчымае адбудзецца. Атрымае запавешчанае Бранштэйнамі і...

Але, як кажуць, сіраце жаніцца — ноч кароткая. Дзіўная дасталася старому спадчына. Яму была запавешчаная аднавокая, ці не старэй за яго, каза. Берта Саламонаўна – памяць жа ў загадчыцы архіву – ашчаслівіла яго перад ад’ездам на гістарычную радзіму, зямлю заповітную.

— Ну і жартачкі ж у нашых габрэяў, — толькі і здолеў, што вымавіць стары, гледзячы на лысую казу, і катэгарычна адмовіўся ад спадчыны: на карысьць дзяржавы альбо новых гаспадароў, што занялі хату Берты Саламонаўны. Але і дзяржава, і новыя гаспадары, дарэчы, беларусы, былі куды больш разумнымі, чымсьці ён, стары балотны корч.

Казу, як толькі спадкаемец апынуўся каля дворышча Берты Саламонаўны, праз загадзя адчыненыя вароты піхнулі насустрач старому. Тая было заўпарцілася, занатурылася, не жадаючы пакідаць свайго селішча. Але закон ёсьць закон. І ён быў выкананы да апошняй коскі. Стары атрымаў спадчыну. І наракаць, і жаліцца не было каму. Як толькі ён застаўся сам-насам з казой, усе імгненна зьніклі, нібы скрозь зямлю праваліліся. Вуліца дый увесь белы сьвет як вымерлі.

— Ну што, казьліна, рабіць будзем? — спытаў стары ў казы і не балюча, але ўсё ж даў ёй пад рэбры. Каза ў адказ тужліва ўздыхнула. Каб забляла, кінулася прэч, ён бы таксама: рукі ў ногі і да сябе, да сваёй старой пад бок. А тут такая гарота, такі жывёльны адчай, што самому плакаць хочацца.

— Што ж, пайшлі, — сказаў стары, — пайшлі. Толькі каб ведаць, куды...

Павярнуўся і пайшоў. Каза пацеглася за ім. А потым і перагнала яго. Прывяла да прыстані, дзе якраз на тую хвіліну намервалася адысьці ад берагу лядачая, як равесьніца самога Ноевага каўчэга, баржа. І стары, здалося яму, прыняў адзінае магчымае ў такім становішчы рашэньне. Адпіхнуў казу, што занялася скубаньнем

параходнай швабры, і па сходках кінуўся на баржу, якая амаль што адразу ж і адплыла. І да чаго ж ён быў разгублены і здзіўлены, калі праз адну ці мо і дзьве гадзіны каза знайшла яго на палубе сярод пакетаў будаўнічага і шахтавага, мацоўнага дрэва, прыхапіла амаль што цёпленькага, няздольнага да змаганьня, калі ён быў ужо цалкам упэўнены: усе турботы яго сплылі разам з рачной вадой.

— Ты што, як сабака, па паху, па сьледу мяне знайшла? — Ледзь не плачучы, сказаў стары. — Ад мяне што, казлом патыхае?

Каза, нібыта згодная з ім, ціхенька забляляла.

— Утаплю ў першым жа віры Люцыпараву зроду...

Каза зноў, згодная з ім, забляляла і затрэсла сівой бародкай, павярнулася да яго бяльматым вокам, нібы выстаўляючы напаказ сваё калецтва, не прырэчачы прысуду і не жадаючы бачыць ката, пакорліва схіліла галаву, утаропілася відущчым вокам на рачную жоўтую ваду.

— Сатана, сатана, — прамармытаў стары. — Глядзі ж ты... Ня будзь ты яўрэйскай пароды.

Што ён хацеў гэтым сказаць, невядома. Але каза, здаецца, зразумела. Калі стары ўладкаваўся на штабелі сьвежарасьпілаваных дошак, каза залезла да яго і легла побач. Стары скоса зірнуў на яе і пацясьніўся. Каза ўдзячна прыціснулася да яго белым цёплым бокам. І яны абодва ў тры вокі пачалі назіраць за коршакам, што лунаў над рачным спакоем.

— Ты хоць ведаеш, куды мы плывем, куды рушыць гэты белы-белы лайнер? — спытаў стары ў казы. — Я на досьвітку сыйду. На сьвітаньні пачнуцца мае мясьціны. Я скочу і плывам да берагу. А ты ж плаваць ня ўмееш. Вось так. Ты застанешся і на лайнеры паплывеш далей. Адна, адна... Аднавокае маё спадкаемнае шчасьце...

Але стары так і ня здолеў пазбавіцца свайго шчасьця. Праўда, з баржы скакаць не давлялося. Рачнікі паспачувалі яму і прычалілі да берагу. Так што скочыў ён на зямлю, на сухенькае. Але не пасьпеў азірнуцца і каза тут як тут — скочыла за ім на бераг. Не пажадала без старога плысьці на Ноевым каўчэгу ў невядомасьць. І ў вёску яны ўвайшлі разам, як стары ні гнаў яе прэч і дубцом, і носцакамі, як ні стараўся ўцячы ад яе, нават сарамаціў, прасіў: засьмяюць жа, праходу не дадуць — спадчыну атрымаў... Каза засталася глухой да маленьняў і ўгавораў, ні на крок не адставала ад яго. І ў двор усьлед за ім ступіла як сапраўдная гаспадыня. На дзіва нахабная была жывёліна. А мо і не такая ўжо нахабная, больш непрыкаяная і самотная, адзінокая, як ён і яго старая. А мо перадала ёй што-небудзь старая гаспадыня, штосьці дасталася ёй ад Берты Саламонаўны. Ці нават не ад Берты Саламонаўны, а ад яе брата — Жалезнага Генрыха. Ён жа і сам нейкім чынам быў нашчадкам Жалезнага Генрыха. У свой час і ён, і яго старая належалі яму. Жалезны Генрых падпарадкаваў сабе іх маладосьць і цяпер, у старасьці, зноў улез у іх сямейныя справы. І з таго сьвету, узяўшыся ўжо прахам, накіраваў да іх пасланьне. З-за адсутнасьці

іншага ганца абраў біблейскую ці, хутчэй, Люцыпараву жывёліну. Уклаўшы ў гэта абраньне нейкі свой тагасьветны сэнс. Стары са старой да канца сваіх дзён імкнуліся разгадаць, зразумець той сэнс. Ці было гэта знакам, перасьцярогай ім, зьдзекам ці спачуваньнем? А мо было ў тым пасланьні адначасова ўсё. Бо, бо...

Бо аднавокая каза Цыля медытавала. За тое, што гэта было так, стары без ваганьня быў гатовы адсячы сабе руку, таму што ў свой час і сам грашыў тым жа. Калі жыцьцё брала за глотку, ён зьбіраў, засяроджваў у воку ўвесь свой боль і безвыходнасьць, пакідаў мінулае і сучаснае, уцякаў у будучыню. Ператвараўся спачатку ў гэткае вялікае зямное і бяльматае вока. Вока тое паступова ўціскалася да зрэнкі чалавека, які нечакана набыў зрок, да вастрыні іголки, і ён адразу рабіўся недасягальным сьвету, што акаляў яго. Перакідваўся ў пчалу і пакідаў зямлю, знаходзіў сябе сам ня ведае дзе, забываў пра існаваньне зямлі, сонца, месяца і людзей, бесьцялесна лёгкі і бясконца шчаслівы... На нешта падобнае, здавалася, была здольная і аднавокая каза Цыля, і дасягала такога стану яна па ўсім больш удала, чымсьці некалі ён, таму што бяльмо мела сваё ўласнае.

Каза толькі ўскідвала ў неба галаву, нерухомела, іншым разам удзень, пры сонцы, калі прырода адпачывала сярод паўдзённай вясковай цішыні, іншым разам пры месяцы і часьцей у поўню. Нерухомела, ядналася з сонечным промнем ці месяцавай сьцежкай, пракінутай сярод ночы з невядомасьці ў невядомасьць. Стаяла абяздужана, адно толькі зьлёгка трымцела на месячным ці сонечным сьвятле сівая бародка, слухала вечнасьць, пільна ўглядалася ў тое, чаго не было, што не існавала для яе, часам у самую звычайную лужыну. Чаго-чаго, а лужынаў у вёсцы хапала — з 1913 і, пэўна, нават з 1812 году. Хаця, калі зайшла гаворка пра гэтыя спрадвечныя лужыны, нельга не адзначыць і такую дзіўную акалічнасьць. Слыннымі і міргарадскага паходжаньня на ўсю вёску лужынамі, застаялымі і гнілымі, аднавокая каза грэбавала, нібыта то былі зусім і ня лужыны. Абыходзіла толькі што ўтвораныя навальніцай і ліўнем, абірала мо і ня самыя вялікія, але такія, што засталіся пасья хуценькага, «цыганскага» дожджыку, ці калі навальніца, абгрукаўшы з усіх бакоў вёску, сьцягвала ўжо хмары, абкрапвала сяло ціхім дожджыкам пры ясным і сонечным небе, самотна журботным і сарамлівым. Але звычайна і гэтага хапала, каб утварыць адну і вельмі прыстойную лужыну каля калгаснага сьвінарніку. Якім чынам яна папаўнялася — для старога заставалася таямніцай, што ён так і ня здолеў разгадаць, хаця і вельмі жадаў. Адзінае, што высьветліў, сьвінарнік той калгасны быў адметны. У падмурак яго, кляліся старажылы, быў пакладзены і заліты бетонам помнік цару Аляксандру другому, і нейкаму, яшчэ колішняга, царскага часу цемрашалу-пісьменьніку, вельмі падобна, — Дастаеўскаму — вёска ж звалася Дастоева. Але сам гэты факт нічога растлумачыць ня мог. Ці мала помнікаў, шкілетаў, рэшткаў некалі

жывых людзей ляжыць у падмурках нашых вялікіх здзяйсненняў у адзінай брацкай магіле Радзімы, пад каналамі і электрастанцыямі, кароўнікамі, сьвінарнікамі, клубамі і танцпляцоўкамі. Ляжаць сабе памяркоўна і голасу не падаюць. Сьнег іх заносіць, вецер сушыць. Але ніхто з іх сьлязьмі да лужынаў не абліваецца, ня плача. Дарэчы, і жывыя таксама ня плачуць. А павінны б, абавязаны завьць бялугамі, стагнаць і енчыць, не прасыхаць, як бабры, у высушаных рэках, ручаях і азёрах. Але нічога, падобна, і ня дыхаюць ужо нават. А тут... Д'ябальшчына нейкая, ні болей, ні меней. Каменныя. А плачуць, калі месяц спрабуе пракласьці сабе дарогу да Зямлі, і калі на Зямлі ідуць «цыганскія» дажджы, па некім журацца і трызьняць, няздольныя прарвацца на гэты сьвет да чалавека словам, прарываюцца сьлязьмі, лужынамі.

І аднавокая каза Цыля, нібыта прымала ад адной з гэтых лужынаў нейкае пасланьне. Пасланьне, як меркаваў стары, ад сваёй гаспадыні з Зямлі абяцанай Берты Саламонаўны. А мо ад Жалезнага Генрыха, што супакоіўся ў раі ці ў пекле. А мо яшчэ ад кагосьці, больш вечнага, хто знаходзіўся ў біблейскім ці нават дабіблейскім часе, у назаўсёды пракладзенай да паслуг чалавецтва рацэ Леце.

Калі надыходзіў час медытаваць казе Цылі, мімаволі па яе прыкладзе пачыналі рабіць тое ж і стары са старою. Узіраліся вачыма ў вечнае над іх галавамі неба. І што дзіўна, ім мроілася, нібыта яны нешта бачылі ў тым небе. Нехта прыходзіў, наведваў іх. Мо іх мінулае, а мо і будучыня, што так і не адбылася. Недзе ў няпэўным, згубленым сярод галактык часе старая бачыла карэту, што ехала па зіме ці леце. А стары — нечыя ў покрыве пылу сьляды на Млечным шляху. І там жа, сярод згубленых галактык і забітага часу нейкае чалавечае кешканьне, расплывістае, туманна прыхаванае тварэньне рук чалавека. Мо яго ўласнае тварэньне — стартавую пляцоўку з труб у далёкім космасе. Пляцоўку, з якой ён марыў выправіцца ў нязьведаны чалавекам сьвет.

Мо гэтае ж самае бачыла адным сваім біблейскім вокам і каза, бо з другога яе сьляпога вока раптам выцякала мутная сьляза. Каза раптоўна, скачком выходзіла з медытацыі. Гучна і гаротна бляяла. І прывіды старога і старой знікалі. Абодвух іх агортвала адчуваньне вялізнай, неадольнай пустэчы, зьвярынай разгубленасьці і смутку. Яны вярталіся да тленнасьці зямнога жыцьця. І паасобку, каб іншы ня бачыў, плакалі сухімі пякучымі сьлязьмі. І пасылалі праклёны таму, хто падахвоціў, навучыў іх медытаваць, і бласлаўлялі яго. Хаця і вельмі востра адчувалі дарэмную пакутлівасьць гэтай сваёй зямной галгофнай медытацыі. І ледзь не маліліся на аднавокую казу Цылю, што даравала ім ці то нейкую новую рэлігію, ці то вар'яцтва канца дваццатага стагоддзя. Вар'яцтва ўсё ж жаданае. Вар'яцтва сваёй жа зняможанасьці, прадчуваньня хуткага разьвітаньня з іх імгненнай зямной Галгофай.

Ці так гэта было? І ці было? Хто можа сказаць. Адно перад адным старыя маўчалі, не прагаворваліся. А з казы што возьмеш? Яе адзінае

відушчае вока было пустым. Прачытаць там што-небудзь немагчыма. Мо адно толькі імя, як і ў той дзень, калі старая ўпершыню ўбачыла яе ў сябе на падворку.

— Аднавокая Цыля, — адразу ж прыгадала казу старая. І каза гучным бэканьнем пацьвердзіла гэту здагадку. Але далей пайшлі супярэчнасьці і несупадзеньні. Каза ў паўсядзённым жыцці была дзіка наравістай і нахабнай. Неаб’езджаны жарэбчык, а не старая яўрэйская жывёліна. Хаця, гледзячы на гэтую казу, у яе сапраўдным узросьце таксама даводзілася, і моцна, сумнявацца. Іншым разам яна выглядала зусім нягеглай, ледзь ня мёртвай. І стары, выносячы яе з хлява, каб канчаткова разьвіталася з белым сьветам, з сумам думаў, з праху якіх пакаленьняў, з глыбіні якіх стагоддзяў яна адраділася, зьявілася на сьвет Божы, паўстала перад ім і ягонай старой: папярэднік, фантом, а мо монстр?.. А мо кара Гасподня? Але чаму менавіта ім? Ці такія яны ўжо грэшныя. Там жа, у маладосьці, яны, здаецца, нічога не патапталі, не нарабілі сьлядоў, пражылі, прайшлі чысценька. Нішто ў маладосьці не прадказвала такога заканчэньня іх веку. Ён стары, спадзяваўся сустрэць сваю апошнюю хвіліну дзе-небудзь на Цэнтаўрыі Проксіме. Ягоная ж старая і зусім была княжной — дэкабрысткай у Сібіры, княгіняй Валконскай бачыла і адчувала сябе. А сёньня звычайная сварлівая баба каля разьбітага часам карыта. З яго, як і з бацькі, атрымаўся пастух. Ні на адну прыступку не падняўся ён па сацыяльнай лесьвіцы. Хутчэй, спусьціўся ўніз. Бацька быў вышэй за яго званьнем: пастух статку кароў, лічы, камандзір дывізіі, генерал. А ён — ці дадуць яфрэйтара — пастух аднавокай нягеглай казы Цылі. Раней старая — маленькая дзяўчынка — глядзела на сябе скрозь люстэрка стагоддзяў і бачыла княжну. Цяпер яна глядзіць у адзінае, гатовае вась-вась засьляпіцца назаўсёды вока нядужай казы Цылі. І бачыць жоўтую і старажытную журбу і сум істоты, якая ўжо канае, адыходзіць на той сьвет, істоты толькі ўмоўна жывой.

Хаця насуперак, здавалася б, ужо прадвызначанага, каза кожны раз, калі стары на руках выносіў яе з хлява, ажывала. Больш за тое, недзе праз год пасья перамены жыхарства яна ажыла, паздаравала так, што зламала, пагрызла ўсе загародкі ў хляве, пераўтварылася ў насланьне ўсяму жывому ў вёсцы. Наплявала і размазала аснову асноваў, тое, што тут складвалася стагоддзямі — прыстойнасьць і самавітасьць, забылася на ўсё разам і кожны паасобку біблейскія заповяты. І ні то ўцякала, ні то правальвалася ў мінулае, у паганства, што некалі панавала тут, а мо, калі глядзець больш шырока, разбурала час і абвяргала ўсе фізічныя законы, адыходзіла раптам у зусім іншыя цывілізацыі. Хутчэй заходнія, што не занялі яшчэ палескай глухамані, але ўжо бралі верх у вялікіх гарадах. Пачынала паводзіць сябе па Фрэйду, а мо і па Юнгу. Дакладна, па кім з іх, з-за свайго тубыльства каза ня ведала, стары са старой таксама. Ім відавочна было толькі адно: вытанчанасьць, рафінаванасьць шматлікіх комплексаў, што

абуджаліся ў казе, адпавядалі і Фрэйду, і Юнгу. І паводзіла сябе аднавокая каза Цыля ў поўнай згодзе з тымі комплексамі, што Фрэйд і Юнг прапаведавалі. Ненавідзела і ганяла як сідаравых коз старога са старой — лічы, сваіх бацькоў. Не давала праходу вясковым дзецям. Стары нічога не разумеў. Баба ж адразу скеміла:

— Патрэбны казёл...

А дзе таго казла знайсці ў глухой палескай вёсцы? Козы, праўда, былі. Ня маючы сілы ўтрымліваць сапраўдную карову, шмат хто ў суседніх вёсках заводзіў так званых кароў габрэйскіх — козаў. Калі пашукаць, дык у таго ці іншага ў гаспадарцы меліся і казлы. Але тыя казлы, як і іх гаспадары, былі вельмі ўжо старыя, нягеглыя і як бы заўсёды напаяўныя. Да ўсяго аднавокая Цыля ўрадзілася да жахлівасці пераборлівай. На спатканьне з якім хочаш казлом ішла ахвотна, бежкі бегла. Але калі даходзіла да справы, ператваралася ў зьвера. І ўсе казлы, што жылі паблізу, ганебна ўцякалі ад яе, губляючы, сеючы па дарозе сваё насеньне. Так было да таго часу, пакуль стары са старой па перапідцы, з дапамогай раённай газеты, лічы, па шлюбнай аб'яве ня выйшлі на платнага вытворцу па мянушцы Басурман. Гэта быў яшчэ той ман. Па першым уражанні старога, да працы ён быў зусім няздатны. Пляшывы як стары габрэй у даўно ўжо зношанай ярмолцы, і калені ў яго падгіналіся, і барада траслася. Да таго ж — аднарогі. З рускамоўным акцэнтам кажучы, камолы: ні даць, ні ўзяць сапраўдны ветэран яшчэ 1812 году. Айчыннай вайны. І вось яны сустрэліся, сышліся на пашы за вёскай. Аднавокая каза Цыля і камолы казёл Басурман.

— Не, ня будзе дзела, — засумаваў стары. — З гэтага рая ня будзе ... толку.

— Гэта чаму ж? Па чым мяркуеш? — Загадкава ўсьміхнулася старая, прыглядаючыся да Басурмана.

— А ты што, як твая Цыля, асьлепла? Яго ж як на рыкшы, на веласіпеднай калясцы падвезьлі да нашай казы.

— Паважаюць, — прамовіла старая, — таму і возяць.

— Супраць ветру хадзіць ня здолее.

— А майстру хадзіць і ня трэба...

— Паглядзіш, убачыш сама: трэба ці не хадзіць...

Старая, па-ранейшаму загадкава ўсьміхаючыся, прамаўчала. Але праўда была на яе баку. Старыя жанчыны відушчыя. Хаця напачатку Цыля сустрэла Басурмана нібыта здзічэлая. Той не паспеў зрабіць вакол яе рытуальны круг, прынюхацца, як каза паслала яго амаль што ў накаут. Так уляпіла яму ў плеш абодвума рагамі, што Басурман адразу і зваліўся з ног. Цыля, нярвова дыхаючы, падышла да сваіх гаспадароў. І стары ўжо думаў гнаць яе дамоў. Але старая спыніла яго. Басурман, здаецца, ужо ачухаўся. І дробненька-дробненька перабіраючы капытцамі, выказаў намер пайсьці на другі заход. Цыля зразумела гэта і падрыхтавалася, апусьціла галаву, выставіла ўпярод

рогі і ацалелым вокам пачала пільнаваць Басурмана. Басурман падмануў Цылю, зайшоў да яе са сьялопа боку. Сьцікаваў, падкраўся, адкуль толькі такі спрыт: так умазаў адзіным рогам ва ўжо і без таго замарочаную лабаціну Цылі, што цяпер яна адразу ж сьцішылася, супакоілася.

— Вось бачыш, — сказала старая, атрасаючыся ад зямлі і травы, што ляцелі з-пад капытоў жывёлы. — Сапраўднае заўсёды сябе акажа...

Стары бачыў і быў згодны з ёй, толькі крыху шкадаваў аб тым, што так позна адчуў і спазнаў Басурманаву навуку, каб раней крыху, мо б і яго жытка склалася хоць трошачкі інакш: калі ёсьць сіла даць у лабаціну сваёй казе, то і камолы казёл — казёл.

— Сатана, сатана, — мармытаў ён, — монстр...

У словах старой ён адчуў нейкі незразумелы яму сэнс, намёк і, здаецца, шкадаваньне. І ў ім ажыло, шуганула нешта даўняе, напаўзабытае, аб чым сьведчыла гэта яго бясконцае:

— Монстр, монстр...

Але ён хутка замоўк, як аглух, гадаючы, што можа зачацца ад такога д'ябальскага каханья. І ці можа? Але, як высветлілася пазьней, калі Цыля, падобна, зноў успомніла пра Басурмана, ён меў усе падставы сумнявацца. Каза ад Басурмана не панесла. А мо і панесла, і разраділася, але гэта было схавана ад чалавека.

Праявілася толькі тое, што Басурман глыбока запаў у душу Цылі. І на наступны год яна зноў запрасілася да сваго мана. Толькі казёл да таго часу акалеў — пэўна, цалкам патраціўся на Цылю. А ў той памятны дзень стары па-мужчынску ацаніў Басурмана, аддаў належнае жаночай празорлівасьці і сваёй старой і канчаткова скарыўся са сваёй спадчынай. І ў вялікай колькасці, як заўзяты наведнік лазні, рыхтаваў на зіму для аднавокай казы Цылі бярозавыя венікі. Пачынаў пасья Сёмухі, калі на гольлі добра ўжо трымаўся ліст, і не спыняўся да той пары, пакуль ён не пачынае аблятаць. У чырвоныя дні календара — рэвалюцыйныя сьвяты — песьціў казу лямпачкай Ільіча. Невядома чаму, але каза вельмі ўпадабала лямпачку імя правадыра пралетарыяту. Хаця стары з цягам часу пачынаў цяміць чаму: згадвалася, адбівалася, пэўна, духоўнае сваяцтва з Жалезным Генрыхам — палкім будаўніком сьветлай будучыні ў Сібіры, а мо і з іх, старога са старой, сібiрствам...